

Yaxın Şərqdə sülh və sabitlik anlayışları çox vaxt qlobal güclərin maraqları ilə regional aktorların geopolitik davranışlarının toqquşma nöqtəsində formalılaşır.

Toqquşmanın mərkəzində isə demək olar ki, çox zaman eyni iki dövlət dayanır: ABŞ və İran. Ölkələr arasında onilliklərdir davam edən qarşidurma və etimadsızlıq yalnız regionda deyil, həm də beynəlxalq sistemdə strateji balanslara təsir göstərən əsas faktorlardandır.

Xüsusilə, İranın nüvə programı ətrafında cərəyan edən diplomatik çəkişmələr və zaman-zaman nəticəsiz qalan danışqlar regional aktorlar üçün xarici siyaset, milli təhlükəsizlik və iqtisadiyyatdır.

Top, yalnız 0.7 faiz miqdardında mövcud olsa da, həm nüvə enerji istehsalında, həm də nüvə silahlının hazırlanmasında istifadə edilə biləcək qədər yüksək enerji yaratma qabiliyyətinə malikdir. Zənginləşdirmə prosesi isə məhz bu U-235 izotopunun faiz dərəcəsini sünə şəkildə artırmaq məqsədi daşıyır. Yəni, zənginləşdirmə dedikdə, təbii uranın içindəki U-235 izotopunun xüsusi texnologiyalarla ayrılib daha yüksək nisbətən çatdırılması başa düşülür. Zənginləşdirmə müxtəlif texnoloji üsullarla həyata keçirilə bilər. Zənginləşdirilmiş uranın 3-5 faiz səviyyəsi mülki məqsədli - yəni elektrik enerjisi istehsal edən nüvə reaktorları üçün kifayət edir. 20 faiz və daha yüksək zənginlik isə artıq hərbi potensiala sahib olan material sayılır. Xüsusilə 90 faiz zə-

bir qədər yumşalma meyilləri göstərir. Tehranin nüvə ambisiyalarını məhdudlaşdırmaq və regionda potensial təhlükələri azaltmaq məqsədilə keçirilən beş raund danışqlar, hər iki tərəfin - həm Amerikanın, həm də İranın öz maraqlarını qorumaq üçün mürəkkəb diplomatik manevrlərini ortaya qoyur. Bu danışqların üçü cari il aprelin 12-si, 26-sı və mayın 11-də Maskatda, biri aprelin 19-da Romada, sonucusu isə mayın 23-də Omanın Romadakı diplomatik nümayəndəliyində baş tutub. İran nümayəndə heyətinə xarici işlər naziri Abbas Əraqçi, ABŞ heyətinə isə prezident Donald Trampin xüsusi nümayəndəsi Stiv Utkoff rəhbərlik edib. Danışqların detalları ictimaiyyətə açıqlanmasa da, rəsmi Vaşinqton bu görüşləri "konstruktiv" adlandırıb.

ABŞ-İran danışqları: böhran, diplomatiya və qeyri-müəyyənlik

sadi davamlılıq mövzusuna çevrilmişdir. Uzun müddətdir ki, Birləşmiş Ərəb Əmərlikləri, Səudiyyə Ərəbistanı və Qətər kimi Körəz ölkələri özlərini unikal geosiyasi döyüün içində tapırlar.

Bir tərəfdə regionun güclü aktoru İran, digər tərəfdə isə uzun illərdir Körəz monarxiyalarının təhlükəsizlik təminatçısı rolunu oynayan ABŞ dayanır. Nüvə danışqlarının nəticəsiz qalması etimadlı Körəz ölkələrini həm diplomatik baxımdan çətin seçimlərlə üzüze qoyur, həm də enerji bazarlarında qeyri-müəyyənliyin artması ilə iqtisadi və sosial sabitliklərinə birbaşa təhdid yaradır. Məsələ İranın nüvə silahına sahib olub-olmaması deyil. Əsl sual budur: əgər diplomatik masa ugursuzluqla nəticələnərsə, yaranacaq güc boşluğu, etimadsızlıq və mümkün hərbi eskalasiya bölgədə hansı strateji dəyişikliklərə yol açı bilər? Körəz ölkələri beş şəraitdə öz mövqelərini necə tənzimləyəcək, balanslı diplomatiya və təhlükəsizlik siyasetlərini necə quracaqlar? Və ən əsası proseslərin fonunda enerji bazarları və qlobal tədarük zəncirləri nə qədər dayanıqlı olacaq? Sualların cavabını anlamaq üçün ABŞ-İran münasibətlərinin tarixçəsi ilə yanaşı, Körəz ölkələrinin regional diplomatiyasını və təhlükəsizlik arxitekturasını da təhlil etmək zəruridir.

ABŞ-İran münasibətləri 1979-cu il İslam inqilabından sonra qlobal səviyyədə formalasən ən uzunmüddəti və mürəkkəb qarşidurmalardan biridir. Münasibətlərin əsasını qarşılıqlı etimadsızlıq, ideoloji ziddiyyətlər və regiondakı hegemonluq uğrunda rəqabət təşkil edir. 2015-ci ildə imzalanan və ümidverici dönüş nöqtəsi kimi qəbul edilən Birgə Hərəkəfli Fəaliyyət Planı (JCPOA), yeni nüvə sazişi ABŞ-ın 2018-ci ildə administrasiya dəyişiklikləri fonunda razılaşmadan birtərəfli çıxmazı ilə pozuldu. Bu qərar həm danışqlara zərbə vurdu, həm də regionda diplomatik sabitliyi sarsıdı. 2015-ci ildə imzalanan nüvə sazişi ilə İranın uran zənginləşdirmə fəaliyyətləri 3,65 faiz səviyyəsində məhdudlaşdırılmışdır. Lakin 2018-ci ildə ABŞ-ın birtərəfli şəkildə bu razılaşmadan çıxmazı bölgədə dəyişikliyi yenidən aloylandırdı.

Bəs uranın zənginləşdirilməsi prosesi necə baş verir? Urani zənginləşdirmə atom enerjisi texnologiyalarında istifadə olunan mühüm və eyni zamanda mübahisəli prosesdir. Onun məhiyyətini anlamaq üçün əvvəlcə uranın fiziki tərkibi və izotop strukturu bərədə aydın təsəvvür formalasdırmaq vacibdir. Təbii şəkildə yer qəbığında tapılan uran əsasən iki izotopdan ibarətdir: U-238 və U-235. Bunlardan U-238 təxminən 99,3 faiz hissəcində yayılıb olunur. Əvəzində, U-235 adlanan izot-

ginlik nüvə silahı istehsalına imkan verir və bu səbəbdən beynəlxalq narahatlıq doğurur. 2018-ci ildə İran ölkədə uranın əvvəlcə 20 faiz, daha sonra isə 60 faiz zənginləşdirmə səviyyəsinə çatdığını elan etdi. Sözsüz ki, bu, texniki baxımdan çox qısa müddətdə 90 faiz uran istehsalına keçid deməkdir. Hazırkı mərhələdə, nüvə programının yenidən aktivləşməsi ABŞ üçün həm İsrailin, həm də Körəz müttəfiqlərinin narahatlıqlarını artırın əsas amillərəndir. ABŞ-İran münasibətlərinin sabit olmaması Səudiyyə Ərəbistanı, BƏƏ və Qətəri risk zonasına çevirir. Cari ilin ilk rübündə ABŞ prezidenti Donald Trampin Yaxın Şərqi regionuna səfəri çərçivəsində keçirilən görüşlərde Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmərlikləri və Qətər kimi əsas ərəb müttəfiqləri İranın nüvə obyektlərinə hərbi zərbə endirilməsi ideyasına qarşı ortaq və qəti mövqə nümayiş etdirdilər. Çünkü ABŞ-ın regiondakı strateji hərbi bazalarına ev sahibliyi edən Körəz ölkələri İranın cavab tədbirlərinin öz suverenliklərinə və milli təhlükəsizliklərinə ciddi təhdid yarada biləcəyi ilə bağlı narahatlıq duyurdular.

Aprel ayında Səudiyyə Ərəbistanının müdafiə naziri İran rəsmilərinə bəyanatında, "Ya ABŞ-la nüvə razılaşmasına nail olun, ya da İsrailin hərbi müdaxiləsi qəçiləz olacaq", - deyərək regionda artan gərginliyin artıq dözməz həddə çatdığını vurğuladı. Bəyanat İranın nüvə programına dair beynəlxalq danışqların həssas xarakterini bir daha ona plana çıxardı və regional aktorların prosesdəki rolunun və gözəltərənin əhəmiyyətini açıq şəkildə ortaya qoyma. ABŞ prezidenti isə əsas prioritetinin diplomatik həll yollarını axartmaq olduğunu bildirdi. Onun İsrailin Baş naziri Benyamin Netanyahu İranla qarşı hərbi əməliyyatların həyata keçirilməməsi barədə xəbərdarlığı Vaşinqtonun Yaxın Şərqi vəziyyətin hərbi eskalasiyasının qarşısını almağa çalışdığını göstərdi. Lakin ABŞ və İsrail arasında bu məsələdə fikir ayrılığı qarşıq şəkildə özünü bürüzə verir. İsrail rəhbərliyi Tramp administrasiyasının Teheranın nüvə imkanlarını tamamilə məhdudlaşdırmağın və eyni zamanda İsrailin hərbi müdaxilə seçimini zəiflədən potensial razılaşmasına derin narahatlıqla yanaşır. Netanyahu üçün bu tür kompromis İsrailin milli təhlükəsizliyinin əsas dəyərlərindən biri olan nüvə təhlükəsizliyinə birbaşa təhlükə kimi qəbul edilir. Nəticədə, ABŞ-ın diplomatiya yolu ilə Vəziyyəti yumşaltmaq cəhətləri ilə zidd olunan bu fikir Yaxın Şərqi geosiyası gərginliyin və regional sabitliyin gələcəyinə dair mühüm suallar doğurur. ABŞ və İran gərginliklərin mərkəzində dayanaraq nüvə programı məsələsi son ayılarda Omanın Vəzifəçi ilə bir qədər yumşalma meyilləri göstərir. Tehranin nüvə ambisiyalarını məhdudlaşdırmaq və regionda potensial təhlükələri azaltmaq məqsədilə keçirilən beş raund danışqlar, hər iki tərəfin - həm Amerikanın, həm də İranın öz maraqlarını qorumaq üçün mürəkkəb diplomatik manevrlərini ortaya qoyur. Bu danışqların üçü cari il aprelin 12-si, 26-sı və mayın 11-də Maskatda, biri aprelin 19-da Romada, sonucusu isə mayın 23-də Omanın Romadakı diplomatik nümayəndəliyində baş tutub. İran nümayəndə heyətinə xarici işlər naziri Abbas Əraqçi, ABŞ heyətinə isə prezident Donald Trampin xüsusi nümayəndəsi Stiv Utkoff rəhbərlik edib. Danışqların detalları ictimaiyyətə açıqlanmasa da, rəsmi Vaşinqton bu görüşləri "konstruktiv" adlandırıb.

Prezident Trampin "İranla yaxşı danışqlar apardıq və irəliləyiş əldə etdik" bəyanatı ABŞ-İran münasibətlərində gərginliklərin tam aradan qalxmasa da, müəyyən kompromis imkanlarının müzakirə edildiyinin sübutudur. Bu kompromis tərəflərinin gələcək mümkün razılaşmalar üçün "çərçivə sazişi" üzərində razılığa gəlməsinə əsaslanır. Məqsəd Tehranin mülki nüvə programının beynəlxalq hüquq çərçivəsində tənininədir. İran razılaşmanın müsbət addım kimi deyərləndirir və özünün dinc nüvə programının legitimliyini təsdiqləmək üçün vasitə kimi görür. Vaşinqton isə sözügedən sazişi texniki məsələlərin razılaşdırılmasına yönələn sənəd hesab edir. Nüvə texnologiyası məhiyyət etibarilə həm sülh, həm də müharibə üçün istifadə edilə bilən ikili məqsədli potensiala sahibdir deyə dünya gücləri arasında nüvə fəaliyyətlərinə dair hər bir detalın qlobal təhlükəsizlik sistemində təsiri böyükdür. İran İslam Respublikasının uran zənginləşdirmə programı da uzun illərdir ki, həm Qərb ölkələrinin, həm də regional aktorların diqqət mərkəzindədir. Rəsmi Vaşinqton da öz növbəsində İranın yüksək səviyyədə zənginləşdirilmiş uran ehtiyatlarını strateji təhdid hesab edir və prosesin tamamilə dayandırılmasını istəyir. İran bunu milli suverenliyə birbaşa müdaxilə kimi qiymətləndirir və açıq şəkildə rədd edir. ABŞ-ın xüsusi nümayəndəsi Stiv Utkoff "Uran zənginləşdirməyə 1 faiz belə icazə verə bilmərik" sözü müzakirə məkanının daraldığını göstərir. İran Ali Lideri Ayetullah Xamnei isə bu bəyanatlara sərt reaksiya verərək, "İran heç bir ölkədən icazə gözləmir" deyib və Qərb diplomatlarının ritorikasını "aldadıcı və məntiqsiz" adlandırıb. İran nüvə programını yalnız enerji istehsalı üçün deyil, eyni zamanda tibb, kənd təsərrüfatı, petrokimya və duzlu suyun təmizlənməsi kimi sahələrdə istifadə etdiyini bildirir və nailiyyətlərinin milli sərvət hesab edir. Ona görə də Tehranda uran zənginləşdirmədən tam imtina ideyası "milli xəyanət" kimi qəbul edilir. İran həmin dövrde zənginləşdirməni müvəqqəti dayandırırsa da, Qərbin verdiyi vədləri yerinə yetirməsi səbəbələ proqramı yenidən işləməsinə salınır. İran eyni zamanda region ölkələri ilə birgə uran zənginləşdirmə üçün yeni model təklif edib. Bu modeldə zənginləşdirmə İran daxilində davam edəcək, lakin bölgədəki digər dövlətlərin iştirakı və beynəlxalq müşahidə ilə şəffaflı təmin olunacaq və İran nüvə silahı əldə etməni nüvəyində olmadığı mesajını vərəcək. Əgər tərəflər qarşılıqlı güzəştlər əsasında bir ən razılışma əldə edə bilərlərse, bu, həmki İran üçün, bütöv lükədə Yaxın Şərqi üçün yenidən sabitlik mərhələsinin başlanğıcı ola bilər. Əks halda isə, mövcud gərginlik təkçə iki ölkə arasındakı təhdid, bütöv regionda təhlükəli silahlanaşma yarışına yol açı bilər.

Fidan ƏLİYEVƏ,
"Respublika".